

RÜDIGER

Fordította: Simon József

SAFRANSKI

Idő

*Amit velünk tesz,
és amivé mi tesszük*

Hans-Peter Hempelnek

...hogy voltaképp egy beszélgetés vagyunk...

TARTALOM

ELŐSZÓ – II

1. fejezet

AZ UNALOM IDEJE – 17

Annak előnyéről, hogy képesek vagyunk unatkozni. Az események eltávoznak, az idő eljön. A lineáris idő elviselhetetlenségéről.

A várakozás. Godot. Kultúra mint az idő elűzése. Az események vékony függönye enged bepillantást az idő semmisségébe.

A metafizikai fülzúgás. Az unalom romantikus kifürkészései.

Az unalom drámájának bárom felvonása. Ha semmi sem megy, mi magunknak kell útra kelnünk. Szabadság és kezdet. Időt érlelni

2. fejezet

A KEZDET IDEJE – 39

Kedv a kezdésre. Az irodalom híres kezdői Kafkától Frischbig és Rimbaud-ig. A Schwerte–Schneider-eset. Kezdet, szabadság és determináció. Első látogatás Ágostonnál: a programozott dal.

Nyílt és zárt idő. Nehéz kezdetek a modern genetikai üzletben.

Kezdeni valamit magunkkal és túlállalni magunkat. A natalitás filozófiája Hannah Arendtnél. A sokat ígérő kezdetek esélyei

3. fejezet

A GOND IDEJE – 60

Gond – a tapasztalható idő ügyeletes érzékszerve. A gond átkel az áradaton. Heidegger gondolja: a világra hanyatlani és kitérni a balál elől. A gond mint a lehetőség értelme. A probléma: ugyanannak maradni a gond közben. Valamely „legboldogabb nép” újbóli felfedezése. Jövőtudat nélkül, gond nélkül. A modernizált gond a kockázat-társadalomban. A régi gond visszatérése

4. fejezet

A TÁRSADALMIVÁ TETT IDŐ – 82

Mi hiányzik az órából? Szabályosan lefutó események mérik a szabálytalanul lefutóakat. Az óra mint társadalmi intézmény. A pénz időtaktusa. Időfegyelem. A csodálatos pontosság. Robinson naptára. Egyidejűség. Valós idejű kommunikáció. Proust telefonja és a hangok a halottak birodalmából. A kiterjesztett egyidejűséggel kapcsolatos nehézségek. A jelen felértékelése és az elmentett múlt

5. fejezet

A GAZDASÁGIVÁ TETT IDŐ – 101

Időtervek fogságában. Amikor üdvtörténetileg, történetileg és kapitalista módon időszükében vagyunk. Adósságok és hitel. A pénzgazdálkodás ideje. Gyorsítások. Különböző sebességek. Őrjöngő nyugvópont. Vasút. A jelen támadása az idő többi részére. Romantikus kritika: az idő robanó kereke

6. fejezet

ÉLETIDŐ ÉS VILÁGIDŐ – 125

Határidős életidő, határidő nélküli világidő. A ciklikus idő enyhít a feszültségen. A keresztény támadás a világidővel szemben. Az idő semmissége. Második látogatás Ágostonnál. Időtávlatok, nem időpontok. Egy kis időtapasztalat-fenomenológia. Múltak jelen nélkül. A valós és az elképzelt idő. Az abszurd és a világidő materialista, keresztény, haladó jellegű és evolúciós beteljesülései

7. fejezet

VILÁGTÉRIDŐ – 147

Az idő kezdete. A kezdet egyszerűsége. Fizikalista eszkatológia. A kultúra lélekvesztője és a világűr nagy éjszakája Bertrand Russellnél. Einstein relativitáselmélete. Nem minden relatív, de nem is élünk mindannyian ugyanabban az időben. Az egyidejűség rejtélye. Az ember és a világ dualizmusának meghaladása. Einstein kozmoszbite. A fenséges

8. fejezet

SAJÁT IDŐ – 167

A test és a testi ritmusok saját ideje. A saját idő védelme mint politikai feladat. A saját idő labirintusaiban. Abová eltűnik a valóság. A saját idő feloldja az azonosságot. Minden egyes ember utolsó tanú. „De az a felbő percekig virult csak...” Az ornitológiai istenérv. Sartre semmije és az idő. Egy kis időtapasztalat-fenomenológia – másodszer. Miért késünk el rendszerint? A birtelen

9. fejezet

JÁTÉK AZ IDŐVEL – 191

A nyelv és az írás által nyert játékterek. Az idő fokozatainak felfedezése és az elbeszélés születése. „Kas bukása”, egy afrikai mítosz. Az elbeszélés mint a túlélés eszköze. Az irodalmi időszerkezet kis tipológiája. Az Odüsszeiától Balzacig, Oidipusztól a detektívregényig. Az élethosszig tartó önbecsapás motívuma. Hamlet és a cselekvés gátja. Az idő epikus és drámai kezelése. A képek ideje. Miért nem ordít Laokoón? Hirtelenség. Fotográfia és igazság. Egy nő átkel a folyón. Bob szemmagasságban. Zénón paradoxona. Proust spontán emlékképei. Az örök pillanat. Zene

10. fejezet

BETELJESEDETT IDŐ ÉS ÖRÖKKÉVALÓSÁG – 215

Platón örökkévalósága és a megmaradó jelen mindennapi tapasztalata. Az időről meglepedkezett odaadás. Vallásos és világi misztika. Az esztétikai nagy pillanat. Nietzsche, Hofmannsthal, Proust és Adorno. A halhatatlanság vágya. Az élet határidejének meghosszabbítása. A lélek halhatatlansága? Szókratész halálának ősjelenete. A gondolkodás nem képes önmagát elgondolni önnön távollétében. A feltámadásba vetett keresztény hit. Magasabb rendű énközpontúság? A megszabadulás és nebézségei

BIBLIOGRÁFIA – 239

NÉVMUTATÓ – 251

ELŐSZÓ

*Az idő – így a tábornagyné Hofmannsthal Rózsalovagjában – különös dolog / Ha csak úgy éledgelünk, egyáltalán semmi. / De egyszer csak eljön, / amikor nem érzünk mást, csak őt.*¹

Nem csak akkor *semmi sem egyáltalán* az idő, amikor az ember *csak úgy éledgel*. Sokkal furcsább, hogy akkor is úgy tűnik, hogy *egyáltalán semmi sem*, amikor összpontosított figyelmünket irányítjuk rá. Ezt bárki kipróbálhatja, elég, ha az idő voltaképpen múlására összpontosít. Ami épp most jelenidejű volt, nincs többé, és a jövőidejű még nincs. Az idő teszi, hogy a jelenidejű vékony sávján lakozunk, melyet mindkét oldalról a nemlét vesz körül: a múlt már-nemje és a jövő még-nemje. Csodálkozhatunk ezen, és akár nyugtalankodhatunk is emiatt. Szent Ágostont éppenséggel gondolkodóba ejtette ez a kettős nemlét, és így írt a *Vallomások* híres tizenegyedik könyvében: *Tehát mi az idő? Ha senki sem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.*²

Ha az idő csupán az volna, amit az órák mérnek, akkor hamar megvolnánk az időre vonatkozó kérdésre

¹ Hofmannsthal: *A rózsalovag*, 1. felvonás.

² Augustinus: *Vallomások*, 11. könyv, XIV. feje., 358–359.

adott válasszal. Semmivel nem jelentene többet, mint az események mérhető tartamát. Mégis az a benyomásunk, hogy ezzel még csak nem is érintettük az idő sajátlagos jelentőségét. Ezért más utat választok. Az időhöz hatásai nyomát követve közelítek, tehát azt írom le, hogy mit tesz velünk, és hogy mi mivé tesszük őt.

Az idővel kapcsolatos tapasztalataink labirintusán keresztül vezető út az unalommal kezdődik, minthogy az idő sehol másutt nem olyan feltűnő, mint itt, nevezetesen akkor, amikor nem akar múlni, amikor megreked. Az idő voltaképpen múlása akkor tör előtérbe, amikor csak szórványosan fedik el az események. Ez a bizonyos értelemben üres idő – legyen bár közvetlenül érzékelve éppoly kínzó – mindig is érdekelte az irodalmat és a filozófiát, mivel jogosnak bizonyult a sejtés, hogy különösen jól azonosítható, hogy mi baja az embernek, ha éppen semmi baja sincs (*1. fejezet*).

Ha az idő azzal fenyeget, hogy megmerevedik, ha semmi sem mozdul, akkor csak az újrakezdés feltörése és kísérlete segít. Magunk mögött hagyni a múltat. A minden egyes újrakezdésben benne lakozó varázslat abban áll, hogy a megrekedt idő mozgásba lendül, hogy sokat ígérővé válik, hogy valakit magával ragad. Természetesen itt is akadnak problémák, a legkülönbélebb elfojtások, rombolások és kíméletlenségek merülnek fel. És mégis: az idő szolgáltatja az ember számára azt a nagy esélyt, hogy ne maradjon meg a múlt áldozatának, hanem hagyja maga mögött. Először mások kezdtek valamit valakivel, most maga az ember kezd magával valamit. Ez az elkezdés szárnyaló ideje. Én nemcsak

Én vagyok, hanem egy Másik is, adja tudtunkra az, aki elkezd (2. fejezet).

A kezdet ideje a jövőre vonatkozik, mégpedig biza-kodva. Ám általában a jövőre való irányultságot a gond [*Sorge*] uralja, annak minden formájában – a gondoskodástól [*Fürsorge*] az elővigyázatig [*Vorsorge*]. Mivel nemcsak élünk az időben, hanem bennünk tudatosá is válik az idő, így elkerülhetetlen, hogy számunkra a jövő valamely teljes horizontja nyíljon meg, melyre szorongva és aggódva vonatkoztatjuk magunkat. A gond időtapasztalatunk ügyeletes érzékszerve. Áthatja az élet minden területét, mert mindennel, amit teszünk, és mindennel, ami vagyunk, az idő múlásának áldozzuk fel magunkat. A gond elszigeteli az embert, ám egyúttal társadalmi közösségbe is kényszeríti őt, mely közösség modern körülmények közepette kockázat-társadalomként tekint magára (3. fejezet).

Az idő társadalmi jellegűvé válik. E mozzanatban kezdődik az órák uralma. Az óra voltaképpen társadalmi intézmény. Szabályszerűen bekövetkező eseményekkel, melyekre vonatkozóan az emberek a társadalom keretei között egyetértésre jutottak – a napórától az atomóráig –, szabálytalanul bekövetkező eseményeket mérnek. A társadalmi történetet átszövi az idő. A gépek idejével az óra uralmi eszközzé vált, és a vasúttal az időbeli lefolyások régiók feletti koordinálásának követelménye lépett fel. Végül a modern technika lehetővé tette a térben távoli pontok közötti valós idejű kommunikációt. Így vált lehetségessé a globális egyidejűség élménye. Az emberiség történetében soha nem voltaként jelent meg

e drámai kihívás, ami talán túlságosan is nagy teherté-
tel az eddigi embertípus számára. Igencsak elképzelhe-
tő, hogy egy kulturális mutáció kellős közepén járunk
(4. fejezet).

A társadalmivá tett idő gazdaságivá tett idő is egy-
ben. Kereskednek az idővel. Az idő pénz. A társadalmi
és gazdasági tevékenységek hallatlan mértékben gyor-
sulnak. A társadalomban eltérő sebességű térségek ala-
kznak ki, a pénzpiac példának okáért gyorsabb, mint
a demokrácia, melynek több időre van szüksége dön-
téseihez. Politikai harcok tárgyát képezi az a kérdés,
hogy ki határozza meg a tempót. A gyorsulás több jövőt
fogyaszt el, és a múlt gyorsabban értéktelenedik általa.
A jelen saját hulladékaival terheli a jövőt és elfogyasztja
a százmillió évek során felhalmozódott természeti kin-
cseket, ami voltaképpen a jelen támadása az idő többi
része ellen (5. fejezet).

Még ha többnyire úgy is tűnik, hogy az ember teljes
mértékben be van zárva a társadalmi és gazdasági idő-
be, e szféra sem foglal magába mindent. Ebből ugyanis
kilátásunk nyílik a világidőre, mely végtelenül megha-
ladja életünk személyes határidőit, de ugyanúgy egész
társadalmak és kultúrák élettartamát is. Mindig akadtak
olyan kísérletek, melyek az életidőt és a világidőt meg-
próbálták értelmesen összhangba hozni. A természeti
ciklusok, a kozmikus világperiódusok, a keresztény
üdv történet, a generációkon átívelő fejlődés eszméje,
végül az evolúció mint a mindig magasabb szintre való
továbbfejlődés története – mindezek arra irányuló ori-
entációk, hogy az idő monumentális kiterjedéseit ab-

szurdnak állítsuk be, és hogy ezeket valamiféle értelemmel töltsük fel (6. fejezet).

Ám a helyzet egyre nehezebbé válik, amint valóban belebocsátkozunk a világ téridejébe. Einstein relativitáselméletei által az idő rejtélye még nagyobbá nőtt. Jóllehet nem minden relatív, mégsem létezik minden ugyanazon időben. A természettudomány felismerte, hogy az idő nem abszolút mérték. Talán kezdete és vége is van, mint bármely más dolognak, és esetleg egyáltalában csak felszíni jelenség. De az idő még akkor is telik, mialatt az állítólagos illuzórikus jellegéről szóló elméleteket kifejtik (7. fejezet).

Térjünk vissza a világűrből a test és ritmusai sajátlagos idejéhez: a saját testen tapasztalt idővel való szembeállítás! A saját időhöz azonban mindig hozzátartozik a tudat belső ideje. Az idő múlásának tudatos élményében zajlik le ugyanis a valós titokzatos átváltozása a valótlaná. Vajon hol van a múlt, ha semmi ráutaló anyagi nyom nem létezik többé? Vajon így a tudat a megőrzés egyetlen helye? És ha fellép a felejtés, és a múlt darabjai magából a tudatból is eltűnnek, akkor ez olyan, mintha a múlt ezen darabjai soha nem is léteztek volna? E kérdés nemcsak átfogó és nagy léptékekre vonatkozik, hanem az egyes részletekre is. Minden egyes ember a legvégső tanúja valaminek, ami pusztulásával ugyanúgy visszavonhatatlanul a semmibe vész. A modern adattárolási médiumok ezen nem sokat segítenek, mert külső nyomokat tárolnak, és nem belső állapotokat. Az idő tudata tárja fel az eltűnéstől való félelmet. Ezt csak azért viseljük el, mert tudatunk színpadára új valóságdarabok nyomulnak

fel, még ha e benyomás – minden egyidejűség dacára – némi késéssel lép is be a tudatba (8. fejezet).

Az idő visszavonhatatlanul uralkodik felettünk. Ennek fényében már az is nagy dolog, hogy legalább képesek vagyunk játszani vele. Miközben elbeszélünk, szabadon mozoghatunk az időben fel s alá. Talán ebben rejlik az irodalom egyáltalában vett vonzerejének titka. Játékosan rendelkezhetünk azon idővel, amelynek amúgy uralma alatt állunk. Az idővel való játékban egy meghatározott időre szóló szuverenitást nyerünk az irodalomban éppúgy, mint a képek vagy a zene világában. Az idővel űzött játék ismételten átalakult a szövegek, képek és hangok technikai reprodukálhatóságának időszakában. Mindemellett érvényben marad: magának az életnek nincs *Replay*-gombja (9. fejezet).

Az idővel űzött játéknak a tartalmas idővel van dolga, és a tartalmas idővel tudvalevőleg abba kószolunk bele, amit örökkévalóságnak nevezünk. Az örökkévalóság nem a vég nélküli idő, hanem valami más, mint az idő. Az emberiség vágyának kivetített képeként örökkévalóság a halhatatlanság is, vagy a test és a lélek feltámadásába vetett keresztény hit. Mindezek az egymáshoz képest egészen eltérő képzetek azzal a feloldhatatlan ellentmondással állnak összefüggésben, hogy miközben az ember kívülről szemügyre veheti magát és így tudhat haláláról, addig belülről éppen hogy képtelen elgondolni önmaga nemlétezését. Az ember egyszerűen nem bír képzetet alkotni saját nemlétéről – amiből néhány dolog következik (10. fejezet).